

Biró A. Zoltán

A megmutatkozás kényszere és módszertana

**Az etnicitás vizsgálatának szempontjai és esélyei egy közép
kelet-európai mikrorégióban**

Bevezetés

A XX. század utolsó negyede az etnikai mozgalmak reneszánszát hozta. Ebben a helyzetben már-már azt lehet mondani, hogy az etnicitás kutatása lassan megszűnik tudománynak lenni. Az etnicitással foglalkozó kutató két sarkított helyzet valamelyikébe kerül. Az egyik véletlen az etnicitás-vizsgálatok politikai divatja, az etnikai tárgyú diszkurzusok közéleti megemeltége termeli. Amint több kutató is utal rá (különösen Chapman et al. 1989. 17), az etnicitást érintő diszkurzusok afelé tartanak, hogy egyre inkább szubnacionális egységekkel avagy különféle kisebbségekkel foglalkozzanak. Ebben a helyzetben az etnicitás kutatása már nem lehet igazán csak tudományos tevékenység, hanem a kutató szándékától függetlenül is nemes feladattá, üggyé válik. Ez abból fakad, hogy az etnicitás kutatásához (mint az etnicitásról szóló diszkurzus egy részéhez) problémamegoldó funkció rendelődik. Ha a kutató ki is tudja kerülni az egy etnikumhoz, egy kisebbséghez való

kapcsolást, még mindig számolnia kell azzal, hogy munkája annak az emberjogi, humánus elveket hirdető ideológiának az uszályába kerül, amely a legitimitásukért küzdő etnikumok, kisebbségek problémái kapcsán ma egyre nagyobb hangsúlyt kap. Ilyen helyzetben gyakorlatilag nem lehetséges etnikai diszkurzus (tudományos diszkurzus sem) egy közéleti/politikai szerep nyílt vagy burkolt felvállalása nélkül.

A másik végletes helyzet a tabu, a tiltás. Az etnicitásra irányuló kutatások sok esetben nem nyernek támogatást, az etnicitást tárgyaló diszkurzusok nem kaphatnak fórumot azért, mert a közélet szereplőinek megítélése szerint adott helyen, adott fórumokon veszélyes lehet ezek jelenléte. Veszélyes, mert – a közélet hangadóinak véleménye szerint – etnikai újjászületési folyamatokat gerjeszhetnek vagy éppen legitimálhatnak. A román-magyar etnikai kapcsolatok vizsgálatában például a szakzerű kutatás háttérbeszorítását jelenti az is, hogy az etnicitással kapcsolatos diszkurzusok tekintetében szinte kizárólagos dominanciája van a megbékélést hirdető, kampányszerűen jelentkező diszkurzustípusnak. A kutató munkáját látszólag nem tiltja semmi, valójában légüres tér van: sem alapkutatásra, sem pedig a tudományos diszkurzus megteremtésére nincs pénz és lehetőség.

Ugyanakkor a cigány-román, cigány-magyar etnikai kapcsolatok kutatása is gyakorlatilag tabu alá esik, hiszen a cigányság tényleges demográfiai adatait gyakorlatilag az 1992-es népszámlálás sem mutatja ki, s a nyilvánvaló korrekciók megtételére regionális, helyi szinten sem mutatkozik szándék.

Az általunk vizsgált régióban a fentebb említett két végletes helyzet egyidőben jelentkezik. Az etnikai diszkurzusnak vagy politikailag elkötelezett, politikai célokat föl vállaló diszkurzusnak kell lennie, vagy nincs esélye arra, hogy megjelenhessen a társadalmi nyilvánosságban. Ez a közéleti-politikai környezet a tudományos kutatás számára egyértelműen kedvezőtlen. Talán ezzel is magyarázható, hogy az intézetünkben beindult etnicitás-kutatások olyan fogalmi keretben jöttek létre, amely formailag igyekszik távol maradni a túlpolitikizált etnikai diszkurzustól. Ennek a „cselnek” a

megjátszását jelentős mértékben támogatta az intézetünk keretében gyakorolt módszertan, amely a Dell Hymes-féle beszélésnéprajz nyomdokain haladva a konkrét tér- és időparaméterekkel rendelkező helyzetek, események antropológiai elemzését tartotta szem előtt. E módszertan alkalmazásának folyományaként az etnicitás témakörében a „találkozások” vizsgálata vált rendszeres kutatási témává. „Találkozásként” kezeltük azokat a helyzeteket, eseményeket amelyek különböző etnikumhoz tartozó személyek között történnek, legyen szó fizikai vagy mentális jellegű találkozásról, és amelyekben a résztvevők számára az etnikai hovatartozás kifejeződése oly mértékben fontos, hogy ez a kifejeződés befolyásolja, alakítja a találkozási helyzet viselkedésmintáit.

A fenti értelemben vett találkozási esemény az általunk vizsgált régióban rendkívül gyakori, s rendkívül szembeötlőek azok a viselkedésminták is, amelyek nyilvánvalóan a különböző etnikumhoz való tartozás miatt kerülnek bele egyik-másik helyzetbe, eseménybe. Ezeket a „találkozásokat” elemezve az elmúlt hat évben tulajdonképpen folyamatosan végeztünk etnicitás-kutatást. Többnyire anélkül, hogy a közvélemény vagy a közéleti elit szemében etnicitáskutatónak minősültünk volna. Ez a formai rejtőzés védeltséget jelentett a politikai-ideológiai betagolódás kényszere ellen, s részben a tabuk áthágását is lehetővé tette. Ugyanakkor nem jelentéktelen mértékű marginalizáltsággal is járt. Jelen tematikus kötet, amely az elmúlt években készült munkák válogatását tartalmazza, nyilván megváltoztatja a helyzetet. Elindíthatja szűkebb régiókban is azt a szakmai diszkurzust, ami a közélet szereplői szerint még mindig túl korán van. Ugyanakkor a közzétett anyag (esetleg a kutató személye is) fölhasználható ideologikus magatartások, érvek alátámasztására vagy cáfolatára.

Azt gondoljuk azonban, hogy az 1995-ös év közép-kelet-európai közéleti-politikai kontextusa néhány fokkal pragmatikusabbá tette az etnicitással kapcsolatos diszkurzusokat, s ez kedvező hatást gyakorol a tudományos megközelítések jelenlegi társadalmi pozíciójára. Reményeink szerint ha korlátozott léptékben is, de legitimitása lesz az etnicitás jelenségkörére irányuló, kizárólag szakmai jellegű megközelítéseknek. Ez a remény arra a tapasztalatra alapozható, hogy az elmúlt évben átláthatóbbak lettek ebben a régióban az etnicitás

politikai fölhasználásának lehetséges módozatai, ugyanakkor pontosabb képet kaptunk a reprezentatív/diplomáciai etnikai diszkurzus hatásának korlátozott voltáról is. Nyomvonalaiiban már körvonalazódik az etnicitással kapcsolatos diszkurzusok tagolódása, s ebben a folyamatban talán van esély arra, hogy az etnicitást elemző tudományos diszkurzus részben elkülönüljön az etnicitással kapcsolatos közéleti, diplomáciai és más diszkurzusoktól.

Természetesen, a fenti gondolat nem kívánja azt sugallni, hogy az ún. tudományos diszkurzus végtelen az etnikai diszkurzusok mai dömpingjének és funkciózavarainak kialakításában. Hiszen tucatszámra idézhetünk olyan „tudományos” jellemzőkkel megfogalmazott írásokat, amelyek nyíltan vagy burkoltan közéleti/politikai funkciókat vállalnak fel, nemritkán egy etnikum vagy egy kisebbség tényleges érdekvédelmét. Ezek a munkák a kisebbség tételezéséből indulnak ki, vagy pedig olyan kijelentéseket választanak fogalmi keretként, amelyek eleve ideológiai jellegű vonatkoztatási kereteket hoznak létre. (Pl.: A kisebbségben levés státusz-aggodalommal jár. Ezt a nézetet képviseli markánsan Everett V. Stonequist az 1937-ben, megjelent *The Marginal Man* című munkájában, idézi Stein 1990.)

A „találkozások” vizsgálata, mint módszertani elv természetesen eleve eltávolít az etnicitással kapcsolatos szakmai megközelítések nagyobb részétől. Nem csupán azoktól, amelyek ideologikus célok alapján közelítenek az etnicitással kapcsolatos problémákhoz, hanem azoktól a munkáktól is, amelyeknek szerzői az etnicitást egy nép vagy vagy népcsoport eleve adott attributumának tekintik. Ebbe a csoportba sorolható a szakmunkák nagyobb része, az olyan kiváló teoretikusoké is, mint Ernest Gellner, Benedict Anderson vagy Eric Hobsbawn, s természetesen igen sok követőjük munkái.

A módszertani és szemléleti eltávolodás egyértelmű, hiszen a „találkozások” előtérbe helyezése már eleve arra utal, hogy etnicitás és kultúra egy nemzet, egy nép vagy egy népcsoport esetében korántsem esik egybe. Nem minden esemény, helyzet hordoz az etnicitáshoz kapcsolódó elemeket, hanem csak azok, amelyek „találkozások”. Az etnicitás kutatója tehát a kultúránál kisebb jelenségkört vizsgál, nevezetesen csak azt, ami az adott kultúrából találkozási helyzetekben etnikaiává válik.

Az etnicitásvizsgálat ily módon nem több, mint annak kimutatása, hogy adott néphez, nemzethez, csoporthoz tartozók a találkozási helyzetekben saját kultúrájukból mikor, mit, mennyit és milyen módon kívánnak megjeleníteni és forgalmazni, mint sajátjuk tartott etnikai elemet. Ez az alapállás azokhoz az etnicitással foglalkozó kutatásokhoz visz közel, amelyet Frederic Barth nyomán A. P. Cohen, T.H. Eriksen és mások képviselnek. Ezek a megközelítések a találkozási helyzetek vizsgálata, a határok képződésének vizsgálata révén az etnicitás termelődését állítják a kutató érdeklődésének középpontjába. Ebben az értelemben az etnicitás kutatása semmiképpen nem egy etnikum attribútumainak leírása, nem is egy nemzet, egy nép, egy népcsoport gondjait megoldó eszköz, hanem annak a társadalomkutatási gyakorlatnak a része, amely a szociális határok termelődésének elemzésére irányul.

Az kétségkívül állítható, hogy az aktuálisan termelődő szociális határok között az etnikai határoknak az általunk vizsgált régióban igen fontos társadalmi szerep jut. Az etnicitás kutatóját ugyanakkor nem csupán az etnikai határok tényleges létrejötte foglalkoztatja, hanem a határok termelődésének keretei, mai és korábbi feltételei, intézményei, ideológiái is. De mindezekkel együtt az etnicitás kutatása jóval kisebb léptékű, mint egy nép, egy nemzet, egy népcsoport kultúrájának kutatása. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az etnicitás kutatása csak az etnikum kutatásának egy szelete. Ha ezt az álláspontot megfogalmazzuk, akkor egyben azt is állítjuk, hogy az etnicitás kutatásának le kell szállnia arról a piedesztálról, amelyre az elmúlt egy-két évtizedben – nem utolsósorban a közéleti-politikai folyamatokba kapaszkodva – fölkerült. Ez valószínűleg a korábnál jóval pontosabban definiált kérdésekre adható válaszok keresésével lenne megoldható.

Jelen tanulmányban a régió jellemzése után arra teszek kísérletet, hogy bemutassam az Intézetünk által végzett etnicitáskutatások néhány fontosabb következtetését. Egy ilyen bemutatásnak együtt kell járnia az elemzésre váró kérdéskörök felsorolásával, illetve az ebben a régióban végzendő etnicitáskutatás néhány módszertani gondjának a jelzésével is. Mindezzel a tanulmány második részében szeretnék foglalkozni. Jónéhány elő- és részvizsgálat, esettanulmány elkészítése

után az látszik a legcélravezetőbb útnak, ha e régió vizsgálatában az etnikai határok termelésének módozatait, illetve a határtermelés feltételeinek működését helyezük a figyelem középpontjába. Ez a tanulmány a már elvégzett vizsgálatok alapján erre a témára kíván összpontosítani. Maga a téma igencsak aktuális, hiszen ma már a Közös Európai Ház holdudvarában a Balkánba nyúló tájakon is egyre nagyobb divat a közeledést, a megértést, a kooperációt, az alapszerződéseket szorgalmazni. Tesszük pedig mindezt anélkül, hogy érdemben tudásunk lenne arról, hogy kiket mi, mennyire, milyen módon választ el egymástól.

A Székelyföld az etnicitáskutató szemszögéből

A Székelyföld, Erdély legkeletibb régiója a köztudatban tömbmagyar vidékként ismert. A demográfiai adatok tükrében ez a nézet igazoltnak látszik, hiszen a magyarul beszélők aránya a városokban eléri a 80-85 százalékot, s néhány román településtől eltekintve a falvakban a lakosság szinte teljes egészében magyarul beszél.

A valóságban azonban sokkal árnyaltabb a kép. Ennek két oka is van. Az egyik a népszámlálások mindenkori torzításaiban keresendő. A demográfiai adatok ma sem tükrözik pontosan az etnikumok arányát. Legkézenfekvőbb példa a cigányok esete. Ebben a régióban ugyanis jóval több cigány él, mint amennyit a népszámlálás kimutat. Az interetnikai kapcsolatok szempontjából ez korántsem csak egyszerű statisztikai kérdés, hiszen ha csak két-három cigány család van is egy közepes méretű faluban (ami statisztikai szempontból akár elhanyagolható is lehetne), ez a helyzet már az interetnikus kapcsolatok síkján markáns magatartási szabályokban csapódik le. Ugyanígy lényeges különbséget jelent egy falu életében, ha ott 50, vagy ha 150 cigány etnikumhoz tartozó személy él. Márpedig az 1992-es népszámlálás adatai ebben a tekintetben többes nagyságrenddel térnek el a valóságos helyzettől.

A régióknak tulajdonított „tömbmagyar” jelző árnyalását igényelné egy másik, statisztikailag nem megfogható jelenség is. Ebben a régióban jelentős azoknak a száma, akik minden népszámláláskor

tudatosan magyarnak vallják magukat, azonban mind ők maguk, mind pedig a helyi közvélemény számotartja még az illető személyek, családok más etnikumú eredetét. Ez a jelenség szintén egész sor jelentős magatartási szabályt termel és tart életben a mindennapi viselkedés szintjén. Ezért ez a jelenség az interetnikai kérdések tárgyalásakor nem elhanyagolható. Mászt jelent a nemzetiségi hovatartozást hivatalosan bevallani, és mászt jelent a nemzetiségi hovatartozást a mindennapi élet eseményeiben megélni.

A fentebb vázolt két jelenség már utal arra, hogy ez a régió az etnikai találkozások terepe volt a múltban, és az ma is. Az oral history típusú információk (amelyeket a társadalomkutató ebben a régióban sokkal tekinthet sokkal hitelesebbnek bármiféle statisztikai adathoz és hivatalos följegyzésnél) a múlt század utolsó harmadáig teszik lehetővé a visszapillantást, a találkozások részleges vagy teljes rekonstrukcióját. Az azóta eltelt időszak valóban a sűrű találkozások korszaka. Csak néhány példát említenék a találkozásokat generáló fontosabb társadalmi folyamatok közül.

Ebben a periódusban szinte folyamatos a román etnikumú családok, személyek megtelepedése a Székelyföldön. A más etnikumú szomszéd, ismerős, munkatárs váratlan megjelenése egyes időszakokban kiegészült azzal is, hogy a közrend, az adminisztráció, az iskola megtestesítője szintén román személy lett, ami ismét megnövelte a találkozások számát. Falvanként jelentős számban éltek és élnek ma is cigányok ebben a régióban, akik korábban is, ma is mozgalmasabb életformát folytattak, mint a magyar vagy román falvak lakossága. Gyakrabban költöznek egyik faluból a másikba, sokat utaznak és általában sokat tartózkodnak nyilvános térben, a kialakult együttélési formának megfelelően gyakran bemennek az egyes családokhoz. Történeti visszapillantásban jelentős a zsidók jelenléte is abban az értelemben, hogy minden településnek volt zsidó kereskedője, boltosa, esetleg orvosa. Hasonló szerepet töltöttek be az örmények is, akik néhány településen kisebb kolóniát is létrehozottak. A századfordulón, majd pedig a két világháború közti időszakban a kisléptékű helyi iparosítás német, cseh anyanyelvűeket hozott ebbe a régióba. Mindezek mellett a találkozások magas számát eredményezte a székelyföldi magyar népesség igen jelentős mértékű

időszaki kilépési gyakorlata, amelynek legfontosabb célterületei román városok, illetve a szász vidékek voltak.

Magyar demográfiai fölényről beszélhetünk tehát ebben a régióban, de ugyanakkor azt is állíthatjuk, hogy az egyes etnikumok eltérő társadalmi szerepe, a találkozások nagy száma és kiemelt társadalmi fontossága eredményeként az etnicitás, az etnikai határ fölmutatása folyamatosan és erőteljesen terítéken volt.

Szintén e rövid bemutatás keretében kell utalnom arra, hogy ebben a régióban a magyar etnikum irányába mutató asszimilációs igény minden más etnikum esetében kimutatható jelenség. Ennek mértékével, formáival a közeljövőben külön kutatás keretében szeretnék foglalkozni. Az ezzel kapcsolatos kérdések hasznos válaszokat adhatnak e régió megértéséhez, ugyanis az asszimilációs folyamatok elemzői gyakran hivatkoznak a jogi és adminisztratív keretek fontosságára. A magyar etnikum nyilván nem rendelkezett ilyen kényszerítő eszközökkel. Hasznos lehet annak megválaszolása, hogy mi termelte ki a nyilvánvaló asszimilációs igyekezeteket, s az ilyen igyekezetek milyen módon, milyen mértékben érték el (vagy éppen nem érték el) a kitűzött célt.

Bevezető jellegű ismertetőmben még egy fontos jelenségre utalnom kell. Ha eltekintünk azoktól a kényszerű, külső erők által determinált találkozásoktól, mint a magyar, román, orosz csapatok „bejövetelei”, és a határmódosításokat követő rövid konfúz időszakok, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben a régióban a konfliktusok gyakorlatilag nem voltak etnikai jellegűek. Holott ebben a régióban személyek, családok, érdekcsoportok, falvak, kistáják között egyáltalán nem ritka a komoly konfliktus. Ezek azonban szinte kivétel nélkül a létező szociális határok mentén alakultak ki. Az okok között előfordul az etnikai hovatartozás vagy etnikai eredet is. De ezek a konfliktusok nem etnikai konfliktusként tétéleződnek. Ez azért lehetséges, mert ebben a régióban a különböző etnikumhoz tartozó, a különböző etnikai eredettel rendelkező személyeket erős és jól jelzett (enmarked) szociális határok választják el egymástól. Az etnikai alapon szerveződő határok beleilleszkednek az átfogóbb, nem etnikai elveken szerveződő szociális határokba. Ezért például az indokolatlan státuszváltás, a határsértés elsősorban szociális

szabályszegésnek minősül, s a termelődő konfliktus alapvonását nem az etnikai elem, hanem a határsértés szociális aspektusa határozza meg.

I. Az etnikai határépítés csomópontjairól

A vizsgált régió jellemzőinek bemutatása után három vonatkozásban elemzem az 1989 utáni időszak találkozásait. Bemutatom az etnikai viszonyok aszimmetrikus jellegét, ismertetem az etnikai határok termelésében 1989 után beindult restaurációs folyamatot, végül pedig körvonalazni próbálom az etnikai elit szerepét és alkalmazott módszereit az etnicitás mai fölfuttatásában.

1. Az etnikai viszonyok aszimmetriája

Az etnicitással, illetve az interetnikus kapcsolatokkal foglalkozó vizsgálatokra általában jellemző az, hogy a jogi/adminisztratív kapcsolat alapján határozzák meg a két etnikai csoport közti viszonyt, s az így meghatározott alapviszonyt a tudományos megközelítés során kiinduló alapként kezelik. Amennyiben államalkotó többségről és ezen belüli kisebbségről van szó, a viszonyt aszimmetrikusnak tekintik, amelyben a hatalom, a cselekvési lehetőség a többség oldalán áll, a kisebbségben lévő etnikai csoport pedig valamilyen mértékben alárendelt, kiszolgáltatott helyzetben van. Az európai országokban kisebbségben lévő etnikai csoportok esetében találkozhatunk gyakran ilyen kiindulópontokkal. Két egyenlő helyzetű, egyenlő jogi státuszú etnikai csoport esetében pedig rendszerint versenyhelyzetről beszélnek, s ebben az értelemben a köztük levő viszony szimmetrikus. Ilyen kiindulópontokra jó példát mutatnak a multietnikusnak, polietnikusnak nevezett társadalmakról szóló vizsgálatok (Amerikában élő etnikumok egymáshoz való viszonyának vizsgálata, T.H. Eriksen vizsgálata a Trobriand és Mauritius szigeteken, Eriksen 1992). Az elemzések során nem mindig derül ki, hogy a választott kiindulópont, a szimmetrikus vagy aszimmetrikus alapviszony valóban létezik-e, s ha igen, akkor hol és

milyen mértékben.

Az általunk elemzett helyzetben látszólag könnyű olyan jogi/adminisztratív kiindulópontot találni, amely rögzíti a vizsgált etnikai csoportok közti alapviszonyt. Románia alkotmánya „nemzetállamról” beszél, és az országban lévő etnikai csoportokat nem ismeri el államalkotó csoportként vagy önálló kulturális identitással rendelkező csoportként. Ennek egyenes folyománya, hogy az egyes etnikai csoportokat diszkriminatív megkülönböztetések sújtják. Ugyanakkor a kisebbségi csoportok ellen az országos médiákban, nem ritkán a félhivatalos sajtóban és elektronikus médiában nyílt nemzetiségellenes állásfoglalások hangzanak el. Az egyes nemzetiségek a maguk során panaszait, sérelmeiket sorolják fel, s vádakot fogalmaznak meg a többségi nemzet irányába. Mindez tény, bár sok vita folyik arról, hogy az államalkotó, domináns etnikai csoport jogi/adminisztratív hatalma végül is milyen területeken, milyen mértékben érvényesül igazán.

A fentiek alapján látszólag okkal lehetne abból kiindulni, hogy a vizsgált régióban (a Székelyföldön) is a román-magyar, a román-cigány viszonyt alapvetően a jogi/adminisztratív aszimmetria jellemzi, amely viszonyban a román fél van felül és a kisebbségi helyzetben lévő etnikai csoport van alul. Sőt – sok más hasonló kiindulópont mintájára – a fentebb bemutatott alapviszony nyomán akár azt is lehet kiindulópontnak venni, hogy a többség-kisebbség viszony a természetét nézve konfliktusos. Hiszen itt tipikusan arról az esetről van szó, amit Hechter több munkájában is leír (Hechter 1975, 1984, Hechter – Levi 1979). Nevezett szerző az etnikai mozgalmak okait keresve jut arra a megállapításra, hogy az etnikai csoportot sújtó regionális fejletlenség, a domináns csoport irányából jövő etnikai szegregáció, valamint az ezek hatására fölerősödő etnikai szolidaritás általában konfliktusgeneráló tényezőként összegződik, etnikai mozgalmakat vált ki.

Mivel a székelyföldi régióban Hechter mindhárom feltétele adott (alulfejlettség, nyilvánvaló etnikai szegregáció, etnikai szolidaritás folyamatos növekedése ma is), várható lenne a konfliktusos helyzet fokozódása, az etnikai mozgalom egyre erőteljesebb jelentkezése. A mindennapi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy mindez nem így van. Sőt, tendenciaszerűen ennek az ellenkezőjét lehet állítani: 1990-

től máig a román-magyar, magyar-cigány viszony konfliktusossága csökkent, az etnikai mozgalmak újjászületése pedig magyar és román vonatkozásban gyakorlatilag csak az értelmiség rendezvényeiben illetve diszkurzusaiban növekszik szemmel láthatóan, cigány vonatkozásban pedig jelei sem voltak.

Mindez arra utal, hogy az önkéntelenül adódó kiindulópontot, az adminisztratív/jogi alapon meghatározott aszimmetrikus viszony szerepét kell felülvizsgálnunk. Nem arról van szó, hogy román-magyar, vagy román-cigány vonatkozásban ne létezne ez a hatalmi aszimmetria, hanem arról, hogy ez a ténylegesen létező, jogi/adminisztratív síkon is rögzíthető aszimmetrikus alapviszony korántsem játszik akkora szerepet az interetnikai kapcsolatok alakulásában, mint gondolnánk, a mindennapi találkozások nem ezen hatalmi alapú aszimmetria szabályai szerint alakulnak, legalábbis döntő részben nem. Ezért lehetséges az, hogy a Hechter-féle feltételek ugyan teljesülnek, de növekvő konfliktust és etnikai újjászületési mozgalmat nem termelnek ezek a feltételek, mert valamilyen más alapviszony kereteiben nyerik el társadalmi értelmüket.

A találkozási események elemzése is arra a következtetésre vezetett bennünket, mint a fenti deduktív logika. Éspedig ahhoz, hogy román-magyar, cigány-román viszonyban – a mindennapi találkozási események szintjén – a nemzetalkotó többség jogi/adminisztratív hatalmi pozíciójából termelődő aszimmetria egyszerűen nem érvényesül, illetve csak nagyon ritkán érvényesül. Ehelyett a székelyföldi régióban román-magyar viszonyban éppen fordított előjelű aszimmetriát tapasztalhatunk, amely alapvetően mentális/szimbolikus konstrukció, s amelyben a magyar fél van „fent”, és a román fél van „lent”. Ugyanez tapasztalható magyar-cigány viszonylatban. Fordított előjelű ez a viszony magyar-szász, magyar-örmény, magyar-zsidó viszonylatban, ahol is a magyar fél van „lent”, ez a viszony azonban már csak a közép-és idős korosztály számára releváns, mint korábban megélt tapasztalat. (A román-cigány viszony természetéről e tanulmány keretében nem áll módomban beszélni, a jelenség bonyolultsága miatt. Ezt a bonyolultságot az adja, hogy ennek a viszonynak az alapsémáját a hivatalos szervezetekkel, elsősorban a rendőrséggel kapcsolatos viszony befolyásolja, ez pedig nem csak etnikai természetű.)

Magyar oldalon a mentális/szimbolikus „fent” helyzet tudata román és cigány viszonylatban egyaránt nagyon erős, bár eltérő forrásokból táplálkozik és eltérő módon nyilvánul meg. (A magyar-cigány viszony természetére Oláh Sándor e kötetben található tanulmányai hoznak fel sok példát). Ami a román többség irányába való viszonyulást illeti, magyar részről nyilvánvalóan az is belejátszik a mentális/szimbolikus aszimmetria, a „fent” helyzet fenntartásába, hogy magyar oldalon ilymódon kompenzálódik mindaz, amit a román etnikumtól való jogi/adminisztratív függésként él meg és értelmez a magyar oldal. Ilymódon a Hechter által említett feltételek, a mellőzöttség érzés, az etnikai szegregáció kapcsán kitermelődő sérelmek, illetve a deprivációérzés jelentős mértékben kompenzálódik az interetnikai alapviszony mentális/szimbolikus átfordítása révén. Ezért az etnikai alapú sérelem és depriváció nem, vagy csak kis mértékben válik konfliktust generáló tényezővé. Az 1989 utáni egy-két évben jelentkező román-magyar, magyar-cigány konfliktusok sokkal inkább a korábbi, több évtizedes intézményesített szegregáció váratlan felbomlásának a következményei (vö: Olivier 1989, idézi Olzak 1993), mintsem az etnikai sérelmeknek vagy az etnikai alapú deprivációnak.

A hatalmi viszonyok mentális/szimbolikus síkon történő sikeres átfordítása véleményünk szerint csak azért lehet mindmáig sikeres, mert a székelyföldi régió korábban nem került bele visszafordíthatatlan modernizációs folyamatokba. Ezért nem alakult ki mindmáig a több kutató által is elemzett etnikai versenyhelyzet (Nielsen 1980, Olzak 1982, Bonacich 1973, 1976). Az etnikai konfliktusok kialakulásával kapcsolatos elméletek egyértelműen utalnak a modernizáció konfliktustermelő szerepére. (Erről, illetve a modernizáció e régióban jelentkező formáiról és az etnikai kapcsolatokra gyakorolt hatásról a tanulmány második fejezetében lesz szó.) Erős modernizációs folyamatok hiányában a jogi/adminisztratív alapú aszimmetria nem igazán érvényesül, sőt, ellentétébe fordul át. A jogi/adminisztratív aszimmetriát ellentétébe átfordító mentális/szimbolikus folyamat nem csupán átélhetőbbé teszi a helyzetet egyik vagy másik etnikai csoport számára, hanem szilárd etnikumközi viszonyokat is termel. Természetesen nem

jogi/adminisztratív értelemben, hanem csupán az interakciókat, a találkozásokat strukturáló események kereteinek határozott definiálása révén. Ez azonban a közép-kelet-európai országokban, különösen a rurális régiókban ma is sokkal erősebb strukturáló erő jónéhány területen, mint a jogi és adminisztratív szabályozások.

A mentális/szimbolikus szféra strukturáló ereje abban nyilvánul meg, hogy az egyes etnikai csoportokat, illetve azok tagjait mintegy egymástól távol, „a maguk helyén” tartja. Azt is lehet mondani Barth nyomán (Barth 1969), hogy az etnikai csoportok, az etnikai csoportokhoz tartozó helyi közösségek vagy családok/személyek élettere határozottan elkülönülnek egymástól. Ennek az elkülönülésnek rendszerint fizikai alapjai is vannak. Hiszen a Székelyföldön a románok általában vagy külön falvakban, vagy külön tájegységben élnek. A cigányok pedig az egyes településeken belül ma is külön falurészt birtokolnak, és csak kevés cigány családnak sikerül „beköltözni” a faluba. De az életterek fizikai elkülönülése mellett legalább olyan fontos az az elkülönülés, ami mentális/szimbolikus síkon zajlik, s amely képes arra, hogy a fizikai egymásmellettség helyzeteiben erősebb határokat termeljen, mint a tényleges fizikai távolságok. (Lásd e könyvben: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus környezetben). Természetesen a fizikai elkülönülés is lehet egészen finom és aprólékos. Ezt jól példázza a magyar falvakba kihelyezett román tanítónők, tanárok helyzete az 1980-as években, akik egy magyar család albérletében, a falu utcáján, a helyi iskolában úgy élhettek le éveket, hogy gyakorlatilag nem kerültek fizikai közelségbe senkivel. A lényeges azonban a mentális/szimbolikus távolságtartás, amely a maga során sokkal összetettebb, és sikeresebb gyakorlat. Akkor is eredményes, ha a két etnikumhoz tartozó személy között fizikai kapcsolat van, vagy ha látszólag egyenrangúak.

Ez az etnikai távolságtartás azáltal válik lehetségessé, hogy a mentális/szimbolikus síkon történő távolságtartásban még van egy fontos elem: a komplementaritás, a kölcsönös függés mindkét oldalon való elismerésének ténye. A felek elkülönülnek, de elismerik egymás létezését, kölcsönösen elismerik a másik által elfoglalt helyet és a másik által betöltött társadalmi funkciót. A fent-lent viszonyban a lenti félhez kapcsolódhat (és kapcsolódik) mentális/szimbolikus

lefokozás, eltávolítás stb., de rendszerint nem kapcsolódik kizárás, megsemmisítés, erőszak stb. Ebben a még mindig meglehetősen tradicionálisnak nevezhető kezelési módban a másik etnikumhoz tartozó személy rendszerint soha nem a sajátnak érzett/tudott életvilág része, mindig idegen, más marad, akinek helye van/lehet a saját életvilág határánál. A kooperáció lehetséges, adott esetben szükséges is a másik féllel, de a saját világot nem alakíthatja, a saját világ alkotóeleme nem lehet. Ezért ritka a vegyesházasság, s ha mégis sor kerül rá, akkor a vegyesházasságot vállaló magyar félnek kell a saját életvilág határán kívülre kerülnie.

Ez a kulturális minta alapszerkezetében nem konfliktusgeneráló, hiszen az idegent, a más elemet, amely konfliktust okozhatna, nem is engedi a sajátnak érzett/tudott életvilág határain belülre. Lehetőleg fizikailag sem, de ha mégis fizikai értelemben bekerült, akkor működésbe lépnek az eltávolítás, a kihelyezés mentális/szimbolikus eszközei. Ezek pedig ebben a régióban ma még trendszerűen sikeresek. Legalábbis abban az értelemben sikeresek, hogy a mindennapi találkozások alakulását döntő részben az e manőverek révén fenntartott, mentális/szimbolikus síkon továbbélő aszimmetria határozza meg, amely épp az ellentettje a jogi/adminisztratív értelemben létező aszimmetriának. Magyar-cigány vonatkozásban a viszony egyértelműbb, a magyar fél van „fent”, a cigány fél van „lent”, s magyar szemszögből nézve nincs szükség olyan átfordítási manőverekre, mint magyar-román viszonylatban.

2. Etnicitás és társadalmi restaurációs folyamatok

A vizsgált régióban 1989 után az etnicitás jelenléte fokozatosan növekszik. Ez nyilván összefügg azzal is, hogy a kommunista rezsim egyidőben több síkon is a homogenizációt szorgalmazta, s csak ellenőrzött keretekben vagy a privát szférában jelenhettek meg a magyar vagy a cigány etnicitáshoz tartozó elemek. Az 1989-es változások után ezek a tiltások megszűntek. Azonban más tényező is támogatja az etnicitás fokozódását, hiszen a korábbi korlátok eltűnése nem indokolja teljes egészében az etnikai határok építésének trendszerű növekedését. Oly nagy mértékben megnőtt a találkozási

helyzetekben az etnikai elemek szervező/koordináló szerepe, illetve oly nagy mértékben nőtt meg az etnikai elemek által befolyásolt életesemények, helyzetek száma, hogy ebben a régióban az etnicitás, az etnikai határépítés restaurációjáról beszélhetünk.

A „restauráció” kifejezés használata kettős értelemben is indokolható. Egyrészt azzal, hogy az etnicitás fokozódása sok esetben korábbi hasonló történelmi periódusokra való hivatkozással, vagy korábban is alkalmazott eljárásokkal történik (magyar oldalon például viszonyítási pontot jelentenek a harmincas évek, a bécsi döntés utáni észak-erdélyi helyzet, az 1968-as alku utáni helyzet, de vonatkozási pontként szolgálnak időnként a korábbi román hatalmi kísérletek is). Ugyanakkor restaurációnak nevezhető az etnicitás növekedésének folyamata azért is, mert jól kimutathatóan korábbi állapotok, helyzetek részleges vagy teljes visszaállítását eredményezi (erről a következőkben részletesen is szó lesz).

Az etnicitás restaurációs folyamatai két, egymástól szerkezetileg független síkon mozognak: az etnikai elit által szervezett és működtetett nyilvánosságban (médiákban, közéleti vagy politikai események nyilvános diszkurzusaiban, intézményteremtési gyakorlatban) valamint az ettől a nyilvánosságtól szerkezetileg független mindennapi találkozási eseményekben. (A két világ, az elit és a hétköznapi élet közti szokatlanul nagy távolság elemzésére itt nem térek ki, lásd ezzel kapcsolatban Biró 1995). Az elitnek az etnicitás mai fokozásában játszott szerepével a tanulmány következő pontjában foglalkozom, ezúttal a restaurációs folyamat „lenti” változatát elemzem magyar-román, s csak utalásszerűen magyar-cigány vonatkozásban.

Mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy etnikai határok termelésében mutatkozó restauráció egy jóval átfogóbb, a családi és lokális közösségi életvezetés általános restaurációjára irányuló törekvés része. Visszatérési igyekezet egy olyan életforma irányába, amely ezt a régiót az erőszakos szövetkezetesítés előtt jellemezte. Ahhoz az életformához, amelyet e vidék lakossága a nyolcvanas években, a szocializmus fokozódó gazdasági jellegű lazításában megpróbált már részlegesen restaurálni (vö.: KAM 1994). Ez az átfogóbb restaurációs igyekezet olyan komponenseket foglal magába,

mint az önellátó gazdaság modellje, a családi életvezetés közösségi normának való alárendelése, a tanulás, tervezés, pénzfelhasználás paraszti típusú normái stb.

Ebben az általánosabb restaurációs keretben az etnikai határépítés gyakorlatának jól definiált helye és begyakorolt módozata van. A találkozások eseményei kétféle szociális térben alakulhatnak ki. Az egyik a saját tér, a saját világ, amely ebben a régióban rendszerint a lokális környezetet jelenti. Ebben a térben a más etnikumhoz tartozó személy – függetlenül a másság fokától – idegennek minősül, aki nem a saját életvilághoz tartozik, nem a „mi világunk” része. Ezért az idegen személy fizikai közelsége esetén az etnikai határt minden egyes találkozás esetén markánsan definiálni kell, föl kell mutatni. Az „etnikai más”-sal való kapcsolatba kerülés még gyakoribb alkalmi azok a találkozási események, amelyekbe a tradicionális világ embere a saját világtól távol, s rendszerint egyedül sodródik bele. (A kilépési alkalom egyébként nemcsak az etnikai mássággal, hanem a mindenfajta mássággal való találkozás termelője is (ennek szerepéről részletesen lásd: Biró 1996).

Akár a saját világból való kilépés során, akár a saját világ keretein belül jön létre a találkozási esemény, az etnikai határ termelődésének két fontos aspektusa van. Az egyik az adott találkozási helyzet megélése, a másik – ami talán még fontosabb – az utólagos elbeszélés, az otthoni közös értelmezési keret szerinti elhelyezés.

Az 1989 utáni átfogó restaurációs folyamat jól kimutathatóan magába foglalja az etnikai határépítés fentebb említett két eljárását. Egyrészt számtalan jele van annak, hogy az idegen mentális/szimbolikus kijelölése és „eltávolítása” az 1989 előtti helyzethez viszonyítva több találkozásban és fokozottabb mértékben történik. Másrészt határozott igény mutatkozik arra, hogy a kijelölések és eltávolítások gyakorlata rokoni, ismerősi vagy bizalmas körben utólag megbeszélés tárgya legyen, s így módon a mentális/szimbolikus eltávolítás fokozottabb mértékben történjen meg, mint ahogyan azt a tényleges találkozási események mutatják.

Ha részletesebben is foglalkozni kívánunk az etnikai határépítés restaurációjával, akkor az alábbi eljárásokra hívhatjuk fel a figyelmet:

1. Az idegen kijelölését és „eltávolítását” végző beszédesemények társadalmi súlya jóval nagyobb, mint 1989 előtt. Más beszédeseményekhez viszonyítva számuk megnövekedett, előfordulásuk, szerkezeti fölépítésük és terjedelmük paraméterei stabilizálódni látszanak. Ez nyilván összefügghet azzal is, hogy 1989 előtt például „román” személy viselkedését nem bizalmas keretben megbeszélni „veszélyesnek” számított, ezért az ilyen helyzetek esetlegesen, mintegy rejtve alakultak ki. Ezzel szemben ma ezeket a helyzeteket nyíltan is vállalt, erős szerkezeti paraméterek jellemzik, mint minden más, az egyéni életvezetés számára fontos, közösségi feldolgozást igénylő beszédeseményt. Ugyanakkor az ilyen beszédesemények sokkal explicitebbek, mint 1989 előtt, és egyre több olyan definíciót, minősítést, értékelést tartalmaznak, amelyeknek a további találkozási helyzetek szabályozására nézve pragmatikai szinten szabályozó, behatároló szerepük lehet.

2. Az idegent kijelölő és eltávolító beszédesemények erősödését támogatja az is, hogy a beszélők fölhasználják a román és a magyar elit mai kategorizációs gyakorlatának központi elemeit. (Az elit kategorizációs gyakorlatáról a következő elemzési pontban lesz szó). A román nacionalista elit magyarokkal kapcsolatos negatív állításait a magyar beszélők átfordítva használják fel, míg a magyar elit románokra vonatkozó negatív és magyarokra vonatkozó pozitív állításait pedig szószerint igyekeznek átvenni. Az elitek kategorizációs gyakorlatából átvett elemek mintegy ráépülnek az idegenek kijelölésével, eltávolításával kapcsolatos beszédeseményekre, kiegészítő, utólagos igazoló funkciót látnak el. Nem válnak központi elemekké, de gyakran előfordulnak.

3. Az etnicitás restaurációjában a legfontosabb elemet egy sajátos eljárás jelenti. Ez abban áll, hogy az életvezetés egyes kulcsfontosságú területei (a személyes és családi életvitel szervezése, öltözködés, lakberendezés stb.) már egyre kisebb mértékben adnak teret az etnikai határ termelését szolgáló eseményeknek. 1989 előtt ugyanis ebben a régióban az etnicitás fölmutatása a privát szféra jónéhány területére nemcsak bevonult, hanem ott kiemelt fontosságúvá is vált, egyes esetekben pedig ritualizálódott. A lakásdíszítésében, az öltözködésében, a családi ünnepek megszervezésében, a templomba járásban és még sok más személyes

területen az etnikai jegyek fölmutatása fontos volt. Mára ezeknek a területeknek az eseményei már ritkán tartalmazzak etnikai határépítést szolgáló elemeket. Az etnicitás termelődése az életvezetés nyilvánosabb, kevésbé személyes eseményei felé tolódott el. Azt is lehetne mondani, hogy ebben a régióban a magyar etnikumhoz tartozók mindennapi életvezetésének fontosabb területei mintegy felszabadulnak az etnicitás felmutatásának kényszere alól.

Az ebben a régióban élő románok esetében más irányú változás zajlik. Míg számukra 1989 előtt az etnicitás nyilvános és szervezett fölmutatása határozta meg az etnikai határtermelési gyakorlatot, az utóbbi években ezeknek az alkalmaknak a száma jelentősen csökkent, és az etnicitás termelése a hétköznapi élet színterei, a privát szféra felé mozdult el.

Magyar-cigány viszonylatban az 1989-es év nem hozott változást az etnikai határ termelődése tekintetében, gyakorlatilag a korábban domináns gyakorlat él tovább. Emellett azonban trendszerűen jelentős elmozdulás mutatkozik a cigányság által beélt élettér tekintetében. A realizált élettér fokozatosan növekszik, s több településen már mutatkoznak annak jelei, hogy a magyarok és a cigányok között a fundamentális élettér újrafelosztása kerül előtérbe (pl. a korábban mereven elválasztott cigánytelep „földreldódása” a településben, versenyhelyzet egyes foglalkozási területeken, versenyhelyzet a nyilvános tér birtoklásában stb.).

Az etnikai határok termelését érintő restaurációs folyamat az elmúlt öt év során kétségkívül kitermelt néhány „eredményt”. A nyolcvanas években a központi hatalom által tudatosan szervezett és vezérelt etnikai jellegű élettérátfedés (különösen román-magyar relációban) behozta ebbe a régióba a tényleges versenyhelyzetet és az ezzel rendszerint együtt járó konfliktushelyzetet (Ezzel kapcsolatban lásd: Barth 1956, Olzak 1993. 171, Nagel – Olzak 1986, Hannan 1979). Munkahelyekért, beosztásokért, erőforrásokért burkolt etnikai versengések folytak. Az 1989-es változás egyik napról a másikra felfüggesztette ezt a helyzetet, s az így beállt vákuumban a szereposztási és erőforrásbirtoklási szabályok már egyre több esetben az etnicitás restaurációs folyamatai nyomán alakultak ki. Visszaállt a nyolcvanas évek előtti állapot, amelyben a fő vezérlőelv nem a

verseny, hanem a komplementaritás, nem a konfliktus, hanem a realizált életterek egymástól való erőteljes elkülönítése, és egymás mellett való működése. A restaurációs folyamat eredménye az, hogy az életterek etnikumok szerint ismét elkülönülnek, s az erős aszimmetrikus viszonyok megléte a realizált életterek különbözőségével jár együtt. Ez a viszony nem zárja ki a kooperáció formáit, de minden együttműködés egyben olyan találkozási esemény is, amely az etnikai határ fölmutatását és újratermelését szolgálja.

E viszonyok érdekessége az, hogy az erőforrások tekintetében nincs tényleges, kimutatható felosztás, a három etnikumhoz tartozó személyek számára nagyvonalakban ugyanazok a lehetőségek adóttak, azonban mentális/szimbolikus síkon rendkívül erőteljesen elválasztódnak egymástól, szinte olymértékben, mintha külön-külön jelentős saját erőforrásokkal rendelkeznének. Ez természetesen csak akkor lehet így, ha a biztonságot jelentő erőforrások nagy része a családi szerkezeten belül, vagy a primér kapcsolatrendszeren belül van. Ha az erőforrások, vagy elérésük módja kikerül a család hatásköréből és tényleges verseny alakul ki, akkor valószínűnek látszik, hogy a mentális/szimbolikus sík többé nem lesz képes szilárd és konfliktusmentes etnikai relációkat fenntartani.

A fentiekben elemzett restauráció nyilván nem történhetett volna meg, ha ebben a régióban az elmúlt öt év a modernizálódás jegyében telik el. Az életvezetési modellek általános restaurációs kísérletének árnyékában azonban az etnicitás restaurációja is lehetséges volt. Ezért ez a régió – bár sokan ismernek legalább két nyelvet – nem nevezhető többnyelvűnek. S bár a három etnikum között nagyon sok együttműködési felület van, nem nevezhető ez a régió multietnikusnak sem.

c. Elit és etnicitás

Az 1989-es változások után a vizsgált régióban az etnicitás restaurációját az etnikai elitek kiemelten támogatták. Kevésbé fontos a cigány elit szerepe, amelynek tevékenysége alig néhány helysége, illetve néhány alig nagyobb hatáskörű nyilvános gesztusra korlátozódott. A román és a magyar elit igyekezete az etnikai

restauráció tekintetében (de nem csak abban) igen sok szerkezeti hasonlóságot mutat, ezért a továbbiakban az etnikai elitnek azt a magatartását mutatom be, amely ebben a régióban modellszerűnek tekinthető.

Az eddig elvégzett vizsgálataink azt mutatják, hogy az elitnek az etnicitás kitermelésében és mindennapi fenntartásában betöltött szerepe jóval túlmutat valamiféle restaurációs igyekezeten. Túlmutat abban az értelemben, hogy az etnicitás mindennapi termelését az elit sok esetben konkrét helyzetekhez kívánja kötni, mintegy előírja, hogy adott helyzetben kinek milyen módon és milyen mértékig kell etnicitást nyilvánosan demonstráló gesztust tennie. Ezeket a szabályokat pedig nem csak az elithez tartozó személyekre, hanem mindenkire érvényesnek tekinti. Közismert, gyakran hivatkozott etnicitásfölmutató szabály például az, hogy választáskor az etnikai határt kell követni, az etnicitást hangsúlyozó nyilvános ünnepeken illik résztvenni, az etnikai alapon szervezett tiltakozásokban részt kell vállalni, etnikai alapon illik sajtót vásárolni vagy rendelni, a gyereket etnikai alapon kell iskolába íratni, a társadalmi élet szereplőit nem érdekek, eredmények alapján, hanem etnikai alapon kell megítélni, stb., stb. A gyakorlati szabályozásra irányuló törekvések mellett az etnicitás demonstratív vállalása egyben az etnikai jövő tételezéséhez is kapcsolódik.

Az elitnek az etnicitás termelésében betöltött szerepéről e tanulmány keretében csak néhány aspektust mutatok be. Ennek a bemutatásnak kettős célja van. Egyrészt az, hogy jelezze azt az igen jelentős eltérést, amely az elit etnicitástermelő gyakorlata és a mindennapi élet találkozásaiban zajló etnicitástermelés „módszertana” között van. Ennek a kettőségnek, illetve a két eljárás mód közti különbségnek a tudomásulvétele roppant fontos lehet akkor, ha a további együttélés formáiról vagy a potenciális etnikai konfliktusok természetéről akarunk bármit is mondani. Másrészt pedig jelezni szeretném az elit „működésének” azon területeit, amelyekről az etnicitás és a nacionalizmus szakirodalma már szinte mindent elmondott, de amelyeknek a helyi realizációit minden egyes régió, minden egyes etnicitástermelési gyakorlat esetében meg kell vizsgálni, ha választ akarunk kapni az itt és most aktuális kérdésekre.

1. A kiindulópontot az jelenti, hogy a Székelyföld Románián belül is perifériának számít. Az ebben a régióban élő etnikumok elitjei nagyobb, országos elitekhez kapcsolódnak, mégpedig oly módon, hogy ők maguk is tudatában vannak saját elitszerepeik perifériális helyzetének. Ebből a hátrányos helyzetből az etnikai határok termelését illetően erős bizonyítási kényszer fakad. Amit az országos elit hirdet vagy szeretne megvalósítani, azt a perifériális etnikai elit igyekszik minél hamarabb és minél látványosabban, hatásosabban megtenni. A perifériális helyzetből fakad az is, hogy ebben a régióban az etnicitás termelésével kapcsolatos ideológiai vagy módszertani diszkurzus sokkal egyértelműbb, célirányosabb, tételszerűbb mint az országos elitnél.

2. Az etnikai csoporttagság a hivatalosnak minősülő társadalmi nyilvánosságban (nyilvános szereplés, médiák) egyértelműen túlkommunikált (Goffman 1959). Amint azt az előbbi fejezetben láthattuk, a mindennapi élet találkozás-eseményeinek nagyobb részében az etnicitás alulkommunikált, hiszen az életvitel nagy része az egyes etnikumokon belül történik. A médiákban, a nyilvános társadalmi szerepekben azonban az elit minden egyes esetben törekszik az etnikai határ fölmutatására, jelzésére. Legyen szó egy társadalmi eseményről, egy intézményről, egy társadalmi jelenségről, a nyilvános diszkurzusokban az etnikai határ nyílt vagy rejtett fölmutatására irányuló szándék tettenérhető. Nagyobb léptékben ez nem mindig van így, de regionális szinten alig-alig lehet kivételt találni (az etnikai határ fölmutatásával kapcsolatban: Eriksen 1993, a retribalizációval kapcsolatban: Mitchell 1956, 1974)

3. Az etnikai elitek társadalmi szerepe látszólag ugyanaz, mint KKE több más régiójában. A perifériális helyzet arra serkenti az elitet, hogy fokozottan foglalkozzon az etnicitás felmutatásával, a médiák és a nyilvános szereplések feletti hatalma pedig könnyedén lehetővé teszi, hogy az etnicitást regionális szinten fölülkommunikálttá tegye. Ez a két mozzanat a több kutató által is elemzett jelenséghez vezet, amit a szakirodalom a politika és a társadalom etnifikációjának (Claus Offe fogalma, idézi Troebst 1992. 53) vagy magyar vonatkozásban a társadalom etnicizálódásának (Gombár 1994) nevez. Valójában ebben a régióban csak erős

kísérlettől van szó, amelynek eredményessége igencsak vitatható. A politika etnicizálásáról ebben a régióban nem igazán lehet beszélni, mert működő politikai intézmények csak formálisan léteznek, a választási események az etnikai határvonalak szabályozó ereje miatt gyakorlatilag csak gépies szavazások, modern politikai kultúra még csak igen kezdetleges állapotban létezik. Másfelől viszont a társadalom etnicizálása sem igazán sikeres, mert – amint azt az előző fejezetben láthattuk – az ún. szélesebb társadalomnak megvan a saját gyakorlata az etnicitás termelését illetően, s ebben az elit elvárásainak, céljainak, tételeinek nem, vagy csak korlátozott szerepkörben ad helyet, az elit módszereit pedig általában nem tartja eredményesnek. Az egy etnikumon belüli (tehát nem etnikai alapon szerveződő) kettősség, a „fent” és a „lent” elkülönülése okán ez a tartózkodó magatartás akkor is fennállna, ha az elit etnicitástermelő gyakorlata elveiben, módszereiben sokkal közelebb állna a mindennapi élet „találkozásainak” elveihez és módszertanához. Azonban az igen lényeges különbségek az etnikai határok termelésének tekintetében is fennállnak.

A bemutatott kettősség miatt az elit etnicizáló törekvése nem bír különösebb társadalomszabályozó, társadalomalakító erővel. Inkább csak burok, látvány, szimbolikus játék, amelyet az elit a rendelkezésére álló szerepekkel (amelyeket rendszerint senki nem kérdőjelez meg), a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel (amelyek rendszerint nem a régió erőforrásai, és amelyeket a lenti társadalom rendszerint nem ellenőrizhet) folyamatosan fenntarthat. Ez jelentheti nyilvános szereplések (gyűlések, találkozók, tüntetések, ünnepek stb) szervezését, szobrok állítását, szimbolikus értékűnek nevezett intézmények létrehozását, jelenthet médiákban való szereplést tetszés szerinti mennyiségben. Az elitnek nem csupán arra van lehetősége, hogy megszervezze az etnikai határ demonstratív fölmutatásának sok-sok eseményét, hanem egyben lehetősége van mindennek a folyamatos pozitív értékelésére, utólagos megideologizálására is. Mindennek tényleges szabályozó szerepe azonban csak az elit körein belül van (közéleti pozíciók elfoglalásáért folytatott verseny, szimbolikus tőke növelése). A maga során, a maga körén belül az elit etnicitástermelő gyakorlata sem kevésbé valóságos, mint a mindennapi életeseményekben szerveződő „találkozások”

eticitástermelése. A kettő azonban rendszerint egymás mellett, szerkezetileg egymástól függetlenül zajlik.

4. Az elit etnicitástermelő tevékenysége mögött jól körvonalazható ideológia és módszertan áll. A szakirodalom mindkettővel már sok esetben foglalkozott, azonban ezúttal is igen fontos az „általános grammatika” helyi realizációja. Nézzük először az ideológiát.

Ebben a régióban az elit kiinduló állítása az, hogy a saját etnikuma kisebbségben van (a magyar etnikum országos léptékben van kisebbségben, a román etnikum regionális léptékben van kisebbségben, a cigány etnikum pedig mindkét szempontból kisebbségben van). Az eddig kitermelt sokféle kisebbségdefiníció közül az elit azokat vállalja fel, amelyek a kisebbségi helyzet hátrányos helyzetként való meghatározását javasolják. Nem azt hangsúlyozzák ami az adott etnikum tagjait összeköti egymással (ezzel kapcsolatban fontos a Franklin H. Giddings, Talcott Parsons, Peter Rose, Kurt Lewin által is képviselt értelmezés, vö. Stein 1990), hanem a többségtől való függést, a hatalmi alárendelt viszonyból származó hátrányokat, a kirekesztettséget, a kisebbségi helyzettel együttjáró „státus-aggodalmat” (Stonequist fogalma, idézi Stein 1990). Ebből az alapállásból kiindulva folyamatosan „lebegtetik” a kisebbségben lévő etnikumot fenyegető veszélyeket.

Ebben a hozzáállásban nem a belső erők tartják össze az etnikumot, hanem a külső ellenség, a veszélyérzet, legyen az valóságos vagy virtuális. Az elit ilyen beállítódásának következménye az is, hogy az etnicitás termelődését a mindennapi cselekvések síkjáról igyekszik az ideológiai szféra felé elmozdítani. Amennyiben az etnikum egésze nem akarja eléggé látványosan felvállalni az ideológiai jellegű határtermelést, akkor az elit elbizonytalanodik, elégedetlenné és türelmetlenné válik, mert a jelzett ideológiai alapállásból nézve nem képes fölismerni azt, hogy az etnikum egésze a mindennapi cselekvések síkján végzi a maga etnicitástermelését.

A vázolt ideológiai alapállás határozott és kézivezérlésű módszertannal egészül ki. De a választott módszertan ebben a régióban nem a vázolt ideológia folyománya. Nem kisebbségvédelem,

nem kisebbségi érdekképviselő – ahogyan az a kisebbségi helyzet tételezéséből következne, s ahogyan be van állítva – , hanem valami egészen más. Az elit olyan eljárásokat részesít előnyben, amelyek egyértelműen a nemzetépítési kísérletekhez, a nacionalizmus nemzetközinek nevezett forgatókönyvéhez tartoznak (Hroch 1971, Gellner 1983, Löfgren 1985). Nyilvánosan ugyan kisebbségvédelemről, érdekképviselőtről beszél az elit, a választott eljárások azonban rációfognak ezekre a szövegekre. Csak néhány mozzanatra hívnám fel ezúttal a figyelmet.

Az elit minden határtermelési gyakorlatában kitüntetett szerepe van a kollektivitás elvének. Mindenki legyen ott a rendezvényen, mindenki írja alá a tiltakozást, mindenki ünnepeljen, mindenki gyűjtsön gyertyát, mindenki menjen el szavazni. Túl az aktuális pragmatikus érdeken (értsd: a tömeges jelenlét, mint politikai nyomaték kihasználása) tulajdonképpen itt kollektív cselekvésről (vagy annak látszatáról) mint teremtő, generáló gesztusról van szó. Ez pedig, és minden, ami ezzel jár (a kollektív identitással feltétlenül azonosuló személytelen én, a cselekvés egyidejűsége által üzenő közös akarat stb.) már nem az érdekvédelem, hanem a nemzetépítés jellegzetes eljárása.

A nemzetépítés módszertanára utal az elit rendkívül erőteljes kategorizációs gyakorlata is (Grillo 1980). Maga a kategorizációs gyakorlat 1989 után sajátos ívet futott be, és a kezdeti, elhatárolódást sugalló, viszonyt kifejező körülírásokat (pl. romániai magyar kisebbség) mára már határozott, és önálló identitásra utaló megjelölések váltották fel (pl. nemzeti közösség). Ez a folyamat több síkon zajlott 1989-től máig, s magába foglalt olyan eljárásokat is, mint a román etnikumra irányuló negatív kategorizáció, a román etnikum felől érkező negatív kategorizáció sérelmi politizálásra való felhasználása, a saját etnikum felé irányuló pozitív kategorizáció, valamint a saját etnikum felé irányuló kategorizációs gyakorlat rendkívüli központosítása.

De kimutatható az elit gyakorlatában a nemzetépítés három legfontosabb összetevője is: a nyelvi és magatartásbeli standardizáció erőteljes követelése, a fölmutatott kollektív identitással kötött egyéni szerződés fontosságának hangsúlyozása, a nevelési szerkezetbe való feltétlen integrálódás hangsúlyozása (Eriksen 1993).

Mindez persze csak szándék, csak szimbolikus síkon erős szöveg, hiszen a szélesebb értelemben vett társadalomban a lelki/érzelmi érveken túl kevés olyan társadalmi tényező van, amely a fölmutatott kollektív identitáshoz való egyéni igazodást hosszabb távon kivitelezhetővé és kifizetődővé tehetné. Különösen a kollektív identitással kötött személyes alku látszik kevésbé valószínűnek, hiszen ez rendszerint csak gazdasági vagy társadalmi karrier esetén jön létre. Legfeljebb az elit, vagy annak egyes csoportjai számára mutatkozhat eredményesnek ez a módszertan. Mozgósító, szervező ereje azonban már ma sem erős, annak ellenére, hogy az etnicitás „fent” és „lent” zajló egyidejű restaurációja látszólag kedvező helyzetet teremt ilyen és ehhez hasonló módszertanok számára.

A nemzetépítés eszköztárát alkalmazó kisebbségi elitdiszkurzusnak akkor lehet legközelebb valamelyes érvényesülési esélye, ha az általános restaurációs folyamat kifulladását követően ez a régió is elindul a modernizálódás útján. Ekkor azonban az etnicitás termelésére alapozó (és annak is csak szimbolikus formában sikeres) nemzetépítési törekvésnek már más folyamatok jelenlétével is számolni kell (globalizáció, nemzetközi tőke, munkaerővándorlások, a képzési formák kiszabadulása az etnikai keretektől stb.).

Az elit etnicitás-termelési gyakorlatáról összességében az mondható el, hogy társadalomformáló, szervező céljaiból csak igen kevés valósul meg. Egyértelmű hatása viszont, hogy támogatta az etnicitás legitimitásának 1989 utáni megteremtését. Ennyiben az elit etnikai határtermelési gyakorlata is sikeres restaurációs folyamatnak tekinthető. A „lenti” és a „fenti” restaurációs folyamat szerkezetileg nem kapcsolódott össze, ennek ellenére bizonyos komplementaritás kimutatható a két gyakorlat között. Ebben az értelemben a „fenti” és a „lenti” gyakorlat erősíti is egymást, s kétségkívül ezzel is magyarázható, hogy az etnikai határok ma erősnek és stabilnak mutatkoznak.

II. Néhány további szempont és megközelítési eljárás

A tanulmány előző részében elmondottak arra kívánták felhívni a figyelmet, hogy a vizsgált régióban az etnikai határok az

aszimmetrikus viszony, valamint a kettős restaurációs igyekezet okán 1989 óta fokozatosan erősödnek. Az 1989 előtti időszakra való visszaulásokkal megpróbáltam bemutatni ennek a folyamatnak a közvetlen előzményeit is. A továbbiakban néhány olyan szempontra, megközelítésmódra szeretném felhívni a figyelmet, amelyeket intézetünkben az eddigi kutatások során csak részlegesen vagy egyáltalán nem érvényesítettünk.

1. A modernizációs folyamat és az etnicitás

A történeti megközelítés az etnicitás kutatásából gyakorlatilag nem hiányzik. E kötetben is több tanulmány foglalkozik az elmúlt száz év egyik vagy másik időszakával, sőt az etnikai viszony történeti áttekintésére is van kísérlet (lásd Biró A. Zoltán–Gagy József tanulmányát ebben a kötetben). Azonban ma már úgy látom, hogy az etnicitás saját élettörténete nem azonos a nagybetűs történelemmel. Az etnicitás élettörténetét az adott régió modernizációs története adja. Ez minden valószínűség szerint a jövőre is érvényes. Több kutató egyetért abban, hogy modernizációs folyamatok képezik az etnikai újjászületési mozgalmak legfontosabb mozgatóerejét. Azt már a Chicagói Iskola tagjai is hangsúlyozták, hogy egy csoport bármilyen irányú mobilitása a többi csoporttal kapcsolatban feszültséget termel (Park 1950). De igazából a Manchesteri Iskola néven ismertté vált Dél-Afrika kutatók foglalkoztak a változás és az etnicitás összefüggéseinek empirikus vizsgálatával (különösen Mitchell 1956, 1974). Az ezután megindult vizsgálatok sokasága, amelyek az etnikai, illetve a faji mozgalmak egész soráról készítettek leírásokat, arra a következtetésre jutnak, hogy a modernizációs folyamatok termelik ki az etnikai mozgalmakat (Banton 1983, Hannan 1979). Az érvelések alapja általában az, hogy a szűk körre korlátozódó identitások felbomlása automatikusan vezet el a tágabb körű, etnikai jellegű identitásokhoz való kapcsolódásokhoz. E nézet súlyát fejezi ki Susan Olzak megjegyzése, aki szerint négy jelentősebb elméleti perspektíva befolyásolja az etnikai konfliktusok tanulmányozását, és „valamennyi osztja azt a felfogást, hogy az etnikai ellenségeskedés megértésének kulcsa a modernizációs folyamatban rejlik” (Olzak 1993. 162).

Valószínű, hogy a fentebb említett álláspontok a rövid távon zajló, „töretlen” modernizáció esetében teljesen helytállóak. Amennyiben a modernizációs folyamat húzd meg – ereszd meg alapon zajlik, és egy-egy megszorító vagy megengedő gesztus között néha évtizedek telnek el, vagy tipikusan késleltetett, rejtett modernizáció folyik (s a székelyföldi régióban mindkét helyzetre voltak példák), akkor az etnikai határok továbbépülését a modernizáció mellett más tényezők is jelentősen befolyásolják. Jelentős szerepük lehet ilyen lefékezett helyzetekben a második (etnikai) nyilvánosságban zajló mentális/szimbolikus építkezésnek. De fontos határtermelő szerepe lehet azoknak az eljárásoknak is, amelyeket Freud nyomán az apró különbségek narcizmusának nevezünk, s amelyek a mindennapi találkozások alakításában igen jelentős szerepet vállalhatnak (vö: Biró A. Zoltán–Bodó Julianna tanulmánya e kötetben: Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus környezetben). Nem függ össze közvetlenül a modernizációval az elmúlt évek restaurációs gyakorlata sem. Az etnikai elitek diszkurzusa pedig kifejezetten modernizációellenes. A modernizáció és az etnicitás összefüggése sokkal áttételesebb ilyen helyzetekben, mint a felsorolt kutatók által elemzett példákban.

Azonban ami a közeljövőt illeti, valószínűsíthető, hogy az egész életvezetést érintő átmeneti restaurációs igyekezet kifulladásával erre a régióra szokatlan mértékű modernizációs folyamat vár. Ennek már ma is vannak jelei, s ha Romániában valóban felgyorsul a gazdasági átalakulás, akkor a Székelyföld, mint gyengén fejlett, saját erőforrásokkal, befolyásos saját érdekcsoporttal nem rendelkező régió rövid idő alatt többféle hatás alá kerülhet. Ezek pedig – figyelembe véve az információ-, áru- és tőkemozgások várható jellemzőit, könnyen a szűkre szabott lokális identitások érvénytelenné válásához, s ebben a régióban szokatlan mértékű individualizációhoz vezetnek.

Felpörgeti-e majd ez az alig néhány év múlva bekövetkező helyzet az etnicitást, vagy ez a késői modernizáció már nem nyújt teret etnikai identitások számára? Megerősödnek-e az aszimmetrikus viszonyok, vagy lebomlanak és átadják helyüket annak, amit multikulturalitásnak nevezünk?

2. Találkozási felületek

Amennyiben az etnicitást a barthi, erikseni szemlélet alapján vizsgálva a határok termelését állítjuk a figyelem középpontjába, akkor eredményes lehet a szóbanforgó etnikai csoportok közti találkozási felületek számbavétele. A Manchesteri Iskolához tartozó kutatók munkája nyomán sok példa van arra, hogy az etnikai csoportok közti kontaktusokat az azokat kiváltó tényezők mentén, azok függvényeként írják le. A találkozási felületek számát növelő faktor lehet például a népesség növekedése, a migráció, az új kommunikációs technológiák jelentkezése, új csoportok bevonása a termelés és a csere kapitalista rendszerébe (Eriksen 1993).

Komplex társadalomkutatás esetén lehetséges a találkozási felületek önmagukban való számbavétele is. Ha két etnikum egymáshoz való viszonyát hosszabb időintervallumban vizsgáljuk, akkor a határok termelésének gyakorlatából sokat megmagyarázhat nekünk a lehetséges találkozási felületek számbavétele, tipológiájának elkészítése. Viszonylag egyszerűbb az ilyen feladat, ha az általunk vizsgált régióhoz hasonló, kvázi-tradicionális társadalomról van szó. Ezekben a társadalmakban ugyanis elkülöníthetőnek látszanak a pusztán fizikai találkozások, amelyeknek a határápító szerepe csekély; a szociális jelentőséggel bíró, az etnicitás termelésében kiemelt szerepet játszó találkozási lehetőségek; valamint a szintén igen fontos, utólagos átbeszélésekkel kísért mentális találkozások, amelyek nem igényelnek közvetlen fizikai érintkezést a két etnikum tagjai között.

A jelzett felosztás alapján magyarázó értékkel bíró tipológiát alkothatunk többféle vonatkozásban is. Elkészíthető egy fontosnak mutató időszak érintkezési felületeinek leírása, az egyes típusok időbeli fejlődési modellje, de tipológiát alkothatunk a tekintetben is, hogy adott időszakban vagy adott pillanatban az érintkezési felületeknek mekkora az ún. társadalmi kiterjedése.

Az érintkezési felületek számbavétele antropológiai közelítéseket szorgalmaz, amelyek az egyes típusokra jellemző konkrét találkozási események mélyelemzésére irányulnak. Az eddigi munkáink alapján azt tapasztaltuk, hogy ha az érintkezési felületek tipológiáját néhány tipikus találkozási helyzet sikeres mélyelemzésével társítjuk, akkor egy adott körben sok következtetést eredményező értelmezést

alkothatunk az etnikai határ termeléséről. Az ezen a téren végzett elemzési kísérleteink (Biró A. Zoltán–Gagyfi József tanulmánya e kötetben) azonban további kiegészítésre is szorulnak. Azt általában tapasztaltuk, hogy túlkommunikált helyzetben a találkozási felületek kevesebb típusba sorolódnak, ugyanakkor az egyes típusok markánsabban jelenítődnek meg, mint alulkommunikált helyzetben. Ennek a megfigyelésnek azonban akkor van igazán magyarázó értéke, ha megvizsgáljuk azt is, hogy a túlkommunikált helyzet milyen mértékben termelődik belső, illetve külső (az adott régió, vagy az adott etnikumon kívüli) forrásokból. Az ilyen megközelítést némileg nehezíti, ha polietnikus vagy multikulturális társadalmat vizsgálunk, amelyben a találkozási felületek sokkal nehezebben, vagy egyáltalán nem tipologizálhatók. Régiókban azonban a találkozási felületek potenciális formái a beinduló modernizációs folyamatok ellenére is még egy ideig átláthatóak, tipologizálhatók lesznek.

3. Együtt és külön

A társadalomkutatók gyakrabban vizsgálják azokat a találkozási helyzeteket, amelyekben a két etnikum közti különbségek hangsúlyozottabban megjelenítődnek. Ez nem véletlen, hiszen ilyen eseményekben az etnikai határ termelődése egyértelműbben leírható. Ha azonban nem csupán az etnikai határ termelésének általános eljárásai foglalkoztatnak, hanem egy adott régió etnikus viszonyait akarjuk leírni, akkor nem célravezető csupán a különbségekre összpontosítani. Amint idézett munkájában Eriksen többször is jelzi (Eriksen 1993), az interetnikus kapcsolatokban erőteljes mozzanat a demarkációs vonalak kölcsönös fölmutatása és megerősítése, az ún. dichotomizáció. De a különbségek hangsúlyozott kinyilvánítása nem lehetséges, ha a találkozási eseményben nem kapna helyet jónéhány olyan inherens kölcsönös fölismerés, amelyek a létező különbségek létezésére, figyelembevételére, elfogadott tényként való kezelésére vonatkoznak. A felek nem csupán fölmutatják a különbségeket, hanem ugyanakkor azok egy részét kiindulási alapként is kezelik. Ez pedig azt jelenti, hogy a különbségek kinyilvánításával az eltéréseket hangsúlyozzák, ugyanakkor egyes eltérések ki nem hangsúlyozott

elismerésével, tényként való kezelésével a felek mintegy elismerik és „kiegészítik” egymást. A fundamentális élettér tekintetében egy hallgatólagos konszenzus alapján megosztoznak, lehetőleg oly módon, hogy a realizált élettérek ne ütközzenek, ne fedjék át egymást. Mindez nem zárja ki a szerep- és munkamegosztást sem, vagy az alkalmi jellegű konkrét együttműködést.

A dichotomizáció gesztusában Eriksen szerint Mi–Ők típusú viszony van, míg a komplementarizációs aspektus Mi–Ti viszonyt rejt magában. A Mi–Ti viszony tehát integratív, együttműködési aspektus, amely ilyenformán minden találkozási helyzet hátterében valahol föllelhető, hiszen a minimális szintű és hallgatólagos egyetértés nélkül maga a találkozási esemény nem jöhetne létre, nem lehetne sikeres a különbségek erőteljes kinyilvánítása.

Azt több vizsgálat is kimutatta, hogy az elkülönöződés foka a találkozási eseményekben változó lehet (Ezzel kapcsolatban Frederic Barth, Louis Wirth, Harald Eidheim munkái adnak további támpontokat). Ez kétségtől összefügg azzal, hogy a két etnikum között a találkozási helyzetekben a komplementarizáció milyen formái és mértékei vannak gyakorlatban, a szóbanforgó etnikumok tagjai milyen mértékben és milyen területeken veszik tudomásul azt, hogy bár létezőként „elfogadják” egymást.

Ez az utóbbi gondolat is utal arra, hogy egy interetnikus kapcsolat nem feltétlenül konfliktusos, s arra is, hogy az interetnikus kapcsolatok kutatása során mindenképpen célszerű megkeresni a komplementarizáció aktuális szintjeit és formáit. A hallgatólagosan elfogadott komplementarizáció szintje, jellege tulajdonképpen azt is befolyásolja, hogy egy interetnikus viszony milyen eséllyel változtatható konfliktusossá (politikai vagy más erők által), de jelzi annak esélyét is, hogy egy konfliktusos helyzet milyen mértékben előzhető meg vagy számolható fel. Tapasztalataink szerint a komplementarizáció aktuális szintjei és formái mélyen beépülnek a mindennapi gyakorlatba, s Ruth Benedict-i értelemben vett kulturális mintát alkotnak (Benedict 1934). Különösen jól látszik ez a vizsgált régióban magyar-cigány viszonylatban.

Végezetül talán érdemes hangsúlyozni azt is, hogy a mindennapi találkozási helyzetekben működő komplementarizáció sok esetben igen kevés átfedést mutat például azzal, amit „együttműködés” címén

egyik vagy másik etnikai elit a társadalmi nyilvánosságban megjelenít.

4. Kizárás és bekebelezés

A különbségek fölmutatása, a Mi-Ők viszony hangsúlyozása még tovább is bontható, elemezhető. Az etnikai határ építése ugyanis nem csak faltermelést jelent, hanem egyben szabályozza a Mi-hez tartozás fokozatait is. Az etnikai csoporton belül nem mindenki egyenlő, nem mindenki rendelkezik ugyanazzal a státusszal, ha az etnikumhoz való tartozást vesszük alapul. Különösen így van ez az etnikai jellegű kollektív identitás formálódása vagy újraformálódása esetén.

A bekebelezés szintjei és kulturális mintái még hangsúlyozottabban mutatkoznak meg akkor, ha új személy, egy „idegen” kíván egy etnikai csoport tagjává válni. Ilyen megközelítést a Chicagói Iskola kutatói is alkalmaztak (Bogardus-féle társadalmi távolság-skála), bár a skála alkalmazásának esetükben inkább kategorizációs szerepe volt, és elhatárolódás kimutatására szolgált. Mitchell (1956) szintén hétlépcsős skálája már nem csak az egyes befogadási lépcsők közti határookra utal, hanem a befogadás egy kontinuum mentén való, lépcsőzetes elrendeződésére is. Az Intézetünkben végzett elemzés nem skálaalkotásra törekedett, hanem az egyes találkozási eseményekben alkalmazott kizárási/bekebelezési technikák leírására.

Taxonómiák fölállítását mi magunk is fontosnak tartjuk, a bekebelezést illetően tettünk is kísérletet ilyen elemzésre, azonban szeretnénk azt hangsúlyozni, hogy az általunk vizsgált régióban számolni kell egy módszertani nehézséggel. Ez a módszertani probléma abból adódik, hogy a kvázi-tradicionális társadalomban a személyközi kapcsolatok sosem tekinthetők pusztán két személy közti kapcsolatnak. A két személy közt történt találkozás utólagos átbeszélési gyakorlat révén nyeri el helyét a lokális közösség, vagy egy kisebb kapcsolatháló életében. Ezért nem alkotható olyan távolságtartási skála, amely kizárólag az aktuális egyéni magatartáson alapul, hanem az utólag összeálló közösségi magatartást kell alapul

venni. A közösségi léptékű, vagy kisebb hálózatokban zajló átbeszélési gyakorlat a vizsgált régió igen-igen fontos kulturális mintája, s nem csupán a távolságtartási gyakorlat modellezésében kell figyelembe venni, hanem általában az etnikai határ termelésének minden mozzanatában.

5. Elit és etnicizálás

Ha csak röviden is, de szeretnék utalni arra, hogy a vizsgált régióban az etnikai határok termelése teljesen másként történik a mindennapi találkozási eseményekben és az etnikai elit gyakorlatában. Ez utóbbi gyakorlat sokkal átláthatóbb, sokkal könnyebben leírható. Leírások, elemzések azonban érdemben ezen a területen sem készültek. Ennek oka többek között éppen az elit által fenntartott társadalmi nyilvánosság erőteljes etnicizálása (magyarországi, illetve közép-kelet-európai vonatkozásban igen hasznos áttekintés, és jellegzetes példaanyagot ad erről: Gombár 1994). A saját etnikai társadalom etnicizálására irányuló elittörekvéseken belül fontos vizsgálati témát jelentene a regionális etnokrácia vizsgálata (rekrutációs gyakorlata, viszonya az adminisztratív elithez, viszonya az országos etnikai elithez, viszonya a többségi etnikai elithez). Vizsgálatra vár az etnicitás olyan területeken való jelentkezése, mint a szülőföld-ideológia és ennek irodalmi, képzőművészeti vonatkozásai, a regionális tudat megteremtésének kísérletei (ezzel kapcsolatban: Biró–Bodó 1991). Külön fontos kutatási téma az etnicitás és a nemzetiségi intézmények, illetve az intézményépítési ideológia és gyakorlat viszonya. Végezetül pedig, ami talán a legtöbb fölhasználható következtetéssel járna, az a többségi elit-kisebbségi elit viszonyának elemzése az etnicitás tükrében. A Patrónus–Kliens fogalom pár, amellyel az antropológiai elemzések is bőven éltek, különösen a mediterrán térségben (lásd: Grillo 1980), a többségi román elit – kisebbségi magyar elit vonatkozásában is használhatónak mutatkozik az elmúlt évtizedek alkuhelyzeteinek, valamint a jelen most formálódó alkuhelyzeteinek, tényleges alkuinak leírására.

Irodalom**Anderson, Benedict 1983**

Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London.

Banton, M. 1983

Racial and Ethnic Competition. New-York, Cambridge University Press.

Barth, Frederic 1956

Ecologic Relationships of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan. *American Anthropologist* 1976. 58: 1079–1089.

Barth, Frederic (ed) 1969

Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Differences. London Alan & Unwin.

Biró A. Zoltán 1992

A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. *Regio*, 1992. 4. 61–71.

Biró A. Zoltán 1995

Nagy és Kis Történetek In: Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán 1996

Egyéni és kollektív identitás a kilépési gyakorlatban. In: Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán - Bodó Julianna 1991

A „hargitaiság” – egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. *Átmenetek*, 1991. 2. 77–89.

Bonacich, E. 1973

A Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 1973. 38: 583–594.

Bonacich, E. 1976

Advanced Capitalism and Black/White Relations. *American Sociological Review* 1976. 41: 31–51.

- Chapman, M. – McDonald, M. – Tonkin, E. 1989**
Introduction – History and Social Anthropology. In: Chapman, M. – McDonald, M. – Tonkin, E. (eds) *History and Ethnicity*. London, Routledge.
- Eriksen, Thomas Hylland 1991**
The Cultural Context of Ethnic Differences. *MAN*, 1991. 26: 127–144.
- Eriksen, Thomas Hylland 1992**
Us and Them in Modern Societies. *Ethnicity and Nationalism in Trinidad, Mauritius and Beyond*. Scandinavian University Press.
- Eriksen, Thomas Hylland 1993**
Ethnicity & Nationalism. Anthropological Perspectives. Pluto Press, London.
- Francis, Emerich K. 1976**
Interethnic Relations. An Essay in Sociological Theory. New-York – Oxford – Amsterdam.
- Frykman, Jonas - Löfgren, Orvar 1987**
Culture-Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life. New Burnswick and London.
- Gellner, Ernest 1983**
Nations and Nationalism. Oxford.
- Goffman, Erving 1959**
The Presentation of Self in Everyday Life. New-York, Doubleday.
- Gombár Csaba 1994**
Társadalomszemléletünk etnicizálódása. *Politikatudományi Szemle*, 1994. 3: 78–115
- Grillo, Ralph 1980**
'Nation' and 'State' in Europe. Academic Press, London.
- Hannan, M. T. 1979**
The Dynamics of Ethnic Boundaries in Modern States. In: Meyer, J. – Hannan, M. T. (eds) *National Development and the World System*. Chicago, University of Chicago Press.
- Hechter, Michael 1975**
Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966. Berkeley University of California Press.

- Hechter, Michael (ed) 1984**
The Microfoundations of Macrosociology. Philadelphia, Temple University Press.
- Hechter, M. – Levi, M. 1979**
The Comparative Analysis of Ethno-Regional Movements. **Ethnic and Racial Studies**, 1979. 2:26–74.
- Heckmann, Friedrich 1992**
Etnicitás, modern nemzetállam, etnikai kisebbségek. **Regio**, 1992. 1. 18–22.
- Hobsbawm, Eric 1990**
Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality. Cambridge University Press.
- Hroch, Miroslav 1971**
Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung. In: Schieder, T. (ed). Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen. München.
- KAM (Kommunikációs Antropológia Munkacsoport) 1994**
Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. **Antropológiai Műhely** 1994. 2. 95–136.
- Karády Viktor 1990**
Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? Történelmi-szociológiai vázlat. **Századvég**, 1990. 2. 5–37.
- Lázár Guy 1995**
A kisebbségek szerepe a nemzeti identitás kialakulásában. **Regio**, 1995. 1–2. 28–63.
- Löfgren, Orvar 1985**
Egy nemzeti kultúra lebontása? A kulturális változás vizsgálata a XIX. és XX. századi Svédországban. **Ethnographia** 1985. 530–542.
- Mancsev, Krasztjo 1992**
A muzulmán kisebbségek a Balkán-államok politikájában. **Regio**, 1992. 4. 27–38.
- Mitchell, J. Clyde 1956**
The Kalela Dance. **Rhodes-Livingstone Papers**, No.27. Manchester University Press.

Mitchell, J. Clyde 1974

Perceptions of Ethnicity and Ethnic Behaviour: An Empirical Exploration. In: Cohen A. (ed) *Urban Ethnicity*. London, Tavistock.

Nagel, J. – Olzak, S. (eds) 1986

Competitive ethnic relations. New-York, Academic Press.

Nielsen, F. 1980

The Flemish Movement in Belgium After World War II: A Dynamic Analysis. *American Sociological Review*, 1980. 45: 76–94.

Olzak, Susan 1982

Ethnic mobilisation in Québec. *Ethnic and Racial Studies*, 1982. 5: 253–275.

Olzak, Susan 1993

Etnikai konfliktusok vizsgálata. *Regio*, 1993. 1. 159–182.

Park, Robert E. 1950

Race and Culture. Glencoe, Free Press.

Reiterer, Albert, F. 1992

Az etnicitás politikai alapjai. *Regio*, 1992. 1. 3–17.

Seewann, Gerhard 1992

A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása. *Regio*, 1992. 1. 23–31.

Smith, Anthony D. 1986

The Ethnic Origins of Nations. Oxford Blackwell.

Smith, Anthony D. 1994

The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern? *Ethnic and Racial Studies*, 1994. 17: 375–395.

Stein, F. Howard 1990

The Internal and Group Milieux of Ethnicity: Identifying Generic Group Psychodynamic Issues. *Canadian Review of Studies in Nationalism* 1990. 17: 107–130.

Steinberg, Stephen 1994

Az etnikum mítosza. Cserépfalvi Alapítvány Kiadása.

Troebst, Stefan 1992

Nacionalizmus, államalapítás, nemzetépítés. A macedón kérdés 1944 és 1992 között. *Regio*, 1992. 4. 39–60.

Weber, Eugen 1976

Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914. Stanford, CA.

Uherek, Z. – Zástera, K. 1992

Group Identity: Coherence and Self-Reproduction of an Ethno-Nationalist Oriented Movement. **Prague Occasional Papers in Ethnology**, 1992. 1: 37–61.